

Schéma rozvojového programu na téma lidskoprávního hlediska poskytování pomoci a podpory ohroženým dětem a rodinám

Rozvojový program, jehož cílem je posílit povědomí o lidskoprávních východiscích poskytování pomoci a podpory ohroženým dětem a jejich rodinám, by měl posilovat povědomí a přijetí níže popsaných principů jako základních východisek pro jakoukoli pomoc či podporu ohroženým dětem a jejich rodinám:

1. **Přijetí dítěte jako lidské bytosti nadané vlastní lidskou důstojností, svobodou a přirozeným právem brát se o štěstí své i své rodiny způsobem, který nepůsobí bezdůvodně újmu druhým (dítě jako architekt svého života)**

Stěžejním východiskem pro poskytování pomoci a podpory dětí a jejich rodin musí být uznání dítěte, bez ohledu na věk, jako **aktivního subjektu, který je nadaný vlastními základními právy a svobodami**, a nikoli jako pasivního příjemce péče a ochrany. Tento přístup k dítěti představuje základní právně-filozofické východisko Úmluvy o právech dítěte (vyhlášena pod č. 104/1991 Sb.) a je označován jako **přístup založený na právech dítěte**.

Přístup založený na právech dítěte je třeba odlišit od **přístupu represivního** a **přístupu opatrovnického**.

Represivní přístup nahlíží na dítě, které se ocitá v situaci sociálního ohrožení (sociální zranitelnosti) jako na pachatele. Opatření, uplatňovaná v jeho rámci jsou tak založena na individuální odpovědnosti dítěte a vůči dítěti působí sankčně, a to bez ohledu na svůj formálně deklarovaný účel.

Opatrovnický přístup pak na dítě, které se ocitá v situaci sociální zranitelnosti, nahlíží jako na oběť, které však nepřiznává aktivní postavení při řešení její situace. Dítě jako oběť si v opatrovnickém přístupu zaslouhuje lítost a záchranu, o jejíž podobě rozhodují jiné osoby, než samotné dítě, kterého se tato záchrana má týkat, typicky osoby, které jsou k tomu shledány odborně způsobilé (v systému je jim přiznán status odborníků).

Přístup založený na právech dítěte vychází z přesvědčení, že pro dítě je nejlepší, jsou-li plně respektována, chráněna a naplňována všechna jeho práva, jak mu jsou garantována Úmluvou. Tohoto cíle se daný přístup snaží dosáhnout rozvojem schopnosti nositelů závazků těmto svým závazkům respektovat, chránit a naplňovat práva dítěte, jakož i schopnosti držitelů těchto práv si svá práva nárokovat, a to při zachování principu nediskriminace (čl. 2 Úmluvy o právech dítěte), zohlednění nejlepšího zájmu dítěte jako předního hlediska (čl. 3 odst. 1 Úmluvy o právech dítěte), přežití a rozvoje (čl. 6 Úmluvy o právech dítěte) a respektu k názorům dítěte (čl. 12). Přístup založený na právech je přístupem celostním a klade důraz

na podporu silných stránek a zdrojů samotného dítěte a všech sociálních systémů, jejichž je dítě součástí, tj. rodiny, školy, komunity, náboženství a kulturní systémy).

V přístupu založeném na právech dítěte je **proces realizace práv dítěte stejně důležitý jako výsledek**. Jinými slovy, tento přístup přikazuje, aby práva dítěte nebyla naplňována takovými způsoby, které budou pro dítě nepřijatelné a které tak budou v jeho očích činit z jeho práva spíše sankční povinnost (např. naplnění práva dítěte na vzdělání vynucováním školní docházky tím, že dítě bude vytrženo ze své přirozené rodiny a institucionalizováno v pobytovém zařízení). V přístupu založeném na právech dítěte tak hraje ústřední úlohu **subjektivní vnímání a subjektivní prožívání dítěte**, v jejímž důsledku se hledá taková forma pomoci a podpory, která bude přijatelná především pro samotné dítě.

Přístup založený na právech dítěte tak plně uznává **hodnotu lidské důstojnosti dítěte**, která brání tomu, aby s dětmi bylo zacházeno jako s předměty právní regulace, jako s druhově zaměnitelnými veličinami. Příným výrazem této hodnoty je pak uznání **přirozeného práva brát se o štěstí své i své rodiny a svých blízkých osob**, ledaže by tím byla působena bezdůvodně újma druhým, jako výrazu vědomí svrchovaného postavení jednotlivce vůči veřejné moci, jakož i skutečnosti, že stát člověku práva nedává, nýbrž mu je zaručuje.

I k dětem je tak třeba přistupovat jako k lidem nadaným **právem na osobní svobodu a autonomii**, přičemž tato jejich autonomie nabývá do určitého stadia jejich vývoje formu práva dítěte na autonomii své rodiny. Tato autonomie musí být uznána i při poskytování pomoci a podpory, jelikož jedině takový přístup vede k uznání lidské jedinečnosti a toho, že představy člověka o tom, co je štěstí a jaké cesty vedou k jeho naplnění, se mohou lišit člověk od člověka.

2. Celostní (holistické) nazírání na nepříznivou sociální situaci dítěte a soustředění se na strukturální determinanty blaha dítěte a jeho rodiny

Nepříznivé sociální situace, v nichž se dítě a jeho rodina ocitají, a to včetně situací, které dosahují intenzity sociálního ohrožení dítěte, mají velmi často komplexní povahu a jejich vznik nemůže být kladen výlučně na odpovědnost rodičům (rodině dítěte) či dokonce dítěti samotnému. Ke vzniku těchto situací může přispívat řada faktorů stojících mimo individuální vůli rodičů či dítěte, a to **včetně strukturálních determinant života dítěte a jeho rodiny**, jako je povaha prostředí, v němž dítě a jeho rodina žijí, a to nikoli pouze pokud jde o míru zajištění pro dítě a jeho rodinu dostupných, přístupných, přijatelných a přizpůsobitelných zdrojů pomoci a podpory, nýbrž rovněž o hodnoty a normy, které se v tomto prostředí uplatňují, míru otevřenosti tohoto prostředí k přijímání odlišností, kvalitu vztahů mezi lidmi, od nejintimnějších vztahů po vztahy mezi jednotlivci a veřejnou mocí, míru vztahového násilí v tomto prostředí, míru inkluzivnosti tohoto prostředí apod.

Pomoc a podpora dětem a jejich rodinám v nepříznivé sociální situaci musí vycházet z porozumění těmto strukturálním determinantám a jejich vlivu a v nejvyšší možné míře, vždy s ohledem a v závislosti na své zaměření, usilovat o jejich zmírnění a posílení takových vlastností prostředí, které obecně vedou k **rozšiřování prostoru, v němž člověk (dítě a jeho rodina) mohou realizovat svou svobodnou vůli**, která bude prosta nejen formálního, nýbrž i faktického nátlaku, daného tíhou okolností. Pomoc a podpora se tak musí zaměřovat rovněž na práci s prostředím a **vyrovnávání příležitostí**, a to nejen formálních, nýbrž i faktických, pro děti i jejich rodiny. Tato pomoc a podpora musí být současně prosta odsuzování chování dítěte a jeho rodiny a musí působit tak, aby nepřenášela na dítě a jeho rodinu odpovědnost právě za působení daných strukturálních determinant a jejich dopad.

3. Nediskriminace a nezbytnost zdržet se diagnostického přístupu k člověku

Přijetí hodnoty lidské důstojnosti a jedinečnosti každého člověka je integrální součástí zákazu diskriminace jako **univerzálního lidskoprávního principu**. Obsahem zákazu diskriminace při poskytování sociální pomoci a podpory je pak v první řadě povinnost **zdržet se stigmatizace člověka**. Z tohoto důvodu je třeba **odmítnout** jako východisko pro definování pomoci a podpory poskytované člověku v sociálně nepříznivé situaci **diagnostický přístup k člověku**.

Diagnostický přístup k člověku nazírá již svou povahou na člověka prostřednictvím zobecnělé zkušenosti (diagnózy). Ztrácí se tak v něm do značné míry jedinečnost člověka – pro přístup k člověku, který je každý jedinečnou a neopakovatelnou osobností, s vlastním životním osudem, zkušenostmi i potenciálem, se stává určujícím obecná kategorie (diagnóza), odvozující závěry nikoli z konkrétní zkušenosti s daným člověkem, nýbrž právě ze zkušenosti zobecnělé. Připsání diagnózy člověku, a to včetně diagnózy sociální, pak typicky působí značně determinujícím způsobem, ať již jde o nazírání a přístup okolí člověka k tomuto člověku, tak případně i pokud jde o nazírání daného člověka na sebe sama.

Diagnostický přístup k člověku lze vnímat jako diskriminační koncept též z toho důvodu, že odhlíží od komplexních příčin nepříznivé sociální situace a příčinu této situace hledá v konkrétním člověku – jeho diagnostikované „poruše“. Tomu pak odpovídá též zaměření intervence, které neaspíruje na změnu prostředí ve směru posílení jeho přístupnosti a otevřenosti vůči odlišnostem a oprávněným potřebám konkrétních lidí a hledání případných nových, více odpovídajících způsobů jejich uspokojení, nýbrž usiluje právě o změnu jednotlivce (odstranění či zmírnění jeho poruchy). Diagnostický přístup tak v konečném důsledku neznámá přijetí odlišností, nýbrž naopak jejich patologizaci a úsilí o jejich odstraňování.

Východiskem pro poskytování pomoci a podpory člověku v nepříznivé sociální situaci tak musí být **nikoli zobecnělé zkušenosti** v podobě určení diagnózy daného člověka (včetně sociální diagnózy), nýbrž **individuální zkušenosti** s daným člověkem, způsobem, jakým jedná,

jeho schopnostmi a dovednostmi, stylem života apod. Do popředí tak musí vystupovat role sociální práce a její metody a nástroje, především vyhodnocování situace člověka – dítěte a jeho rodiny, a individuální plánování pomoci a podpory.

4. Inkluzivnost prostředí a přijetí odlišností

Plné uplatnění příkazu nediskriminace je podmíněno povahou prostředí a mírou jeho inkluzivnosti. Znamená přijmout odlišnosti jednotlivých lidí nikoli jako nežádoucí společenské jevy, nýbrž naopak jako společenskou hodnotu a přínos. Existence odlišností tak **není důvodem pro postih jeho nositelů**, vedený ve formě represe (represivní přístup), či paternalistické ochrany (opatrovnický přístup), **nýbrž příležitostí** zabývat se otázkou, zda služby, které v dané společnosti slouží k naplňování základních práv a svobod, jsou i pro tyto lidi dostupné, přístupné, přijatelné a jim přizpůsobitelné, a případně dostupnost, přístupnost, přijatelnost i přizpůsobitelnost i ve vztahu k lidem, kteří jsou nositeli odlišností (znaků zvláštní zranitelnosti), posilovat.

5. Dobrovolnost jako výchozí princip poskytování pomoci a podpory

Uznání dítěte jako aktivního subjektu, nadaného vlastními lidskými právy a svobodami, včetně lidské důstojnosti, osobní svobody i přirozeného práva dítěte brát se o štěstí své i své rodiny a osob jemu blízkých způsobem, který nepůsobí bezdůvodně újmu druhým, nutně určuje, že základním východiskem pro poskytování pomoci a podpory tomuto dítěti i jeho rodině, by měl být **svobodný a informovaný souhlas dítěte či jeho rodičů**, nemá-li dítě ještě natolik rozvinuté schopnosti, aby dokázalo udělit souhlas samostatně, tedy vyjádření jejich přesvědčení, že o tuto pomoc a podporu stojí a že s ní souhlasí.

Nucenou pomoc a podporu je totiž třeba vnímat vždy jako zásah do základních práv a svobod člověka – dítěte a jeho rodiny. Jako taková by tak měla být poskytována důsledně v souladu s požadavkem:

- **zákonnosti**, tj. požadavku existence dostatečně jasného a předvídatelného zákonného podkladu;
- **oprávněnosti**, tj. požadavku, aby cíl, který poskytnutí pomoci a podpory sleduje, bylo možné považovat za legitimní v demokratickém právním státě, založeném na úctě k lidským právům a základním svobodám; za legitimní cíl poskytování nucené pomoci a podpory dítěti a jeho rodině lze přitom považovat výlučně ochranu práv a svobod dítěte; a
- **přiměřenosti**, tj. požadavku, aby poskytování nucené pomoci a podpory dítěti a jeho rodině, jeho způsob a podpora, bylo:
 - o **vhodné**, tj. objektivně způsobilé sledovaného oprávněného cíle dosáhnout;
 - o **potřebné**, tj. nejméně omezující ze všech prostředků, které jsou objektivně způsobilé sledovaného oprávněného cíle dosáhnout a

- **přiměřené v užším smyslu**, tj. nepřevyšující svými přínosy cenu, kterou za poskytnutí nucené pomoci a podpory muselo dítě zaplatit v podobě zásahu do svých základních práv a svobod.

Poskytnutí nucené pomoci a podpory je tak třeba vnímat jako výjimku z pravidla, která musí být vždy odůvodněná v souladu s popsányi požadavky a musí být **vyhrazena pouze pro ty nejzávažnější situace**, v nichž by si rezignace na zásah veřejné moci znamenala nepřiměřené upřednostnění osobní svobody a autonomie člověka před jeho jinými základními právy a svobodami.

Tyto situace jsou **situacemi sociálního ohrožení dítěte** a chráněnými jinými základními právy a svobodami dítěte jsou zde **život a fyzické i duševní zdraví dítěte**. Nucená pomoc a podpora je dítěti v situaci sociálního ohrožení zajišťována prostřednictvím systému veřejnoprávní ochrany dítěte, který je v České republice tvořen orgány sociálně-právní ochrany dětí jako orgány veřejné správy a soudy, rozhodujícími o těch nejzávažnějších zásazích do autonomie dítěte i jeho rodiny, včetně oddělení dítěte od jeho rodičů.

Cílem nucené pomoci a podpory v podobě veřejnoprávní ochrany dítěte je **zajistit ochranu dítěte před nepřiměřeným ohrožením, tj. ohrožením, které lze s ohledem na konkrétní okolnosti případu považovat za závažné a současně pravděpodobné, jeho života či zdraví**. Veřejnoprávní ochrana tak neusiluje o naplnění pozitivně definované představy o tom, jaké by dítě a jeho rodina měly být. Existence takové představy se ostatně vylučují se základními principy demokratického právního státu a uznáním přirozeného práva člověka brát se o štěstí své i své rodiny a osob jemu blízkých způsobem, který bezdůvodně nepůsobí újmu druhým. Veřejnoprávní ochrana může působit toliko **ve směru mírnění ohrožení života a zdraví dítěte**, kterému je dítě vystaveno, tak, aby byla snížena buď závažnost tohoto ohrožení, nebo jeho pravděpodobnost, a ohrožení již tak dále nemohlo být považováno za nepřiměřené. Tím úloha nucené pomoci v životě dítěte a jeho rodiny končí a opět začne působit princip dobrovolnosti poskytování pomoci a podpory.